

Date: 9th September-2026

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING SEMANTIKASI VA
LINGVOKULTROLOGIK AHAMIYATI (GULXANIYNING "ZARBULMASAL"
ASARI MISOLIDA)

Xusanova Mahliyo Abdunazarovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq maqollari va ularning o'zbek tilida qo'llanishi xususida so'z yuritiladi. Maqolada maqollarning kelib chiqishi, xalq og'zaki ijodida va badiiy adabiyotda tutgan o'rni haqida fikrlar bayon etiladi. Shuningdek, XVII asrning oxiri va XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan san'atkor shoir va masalshunos olim Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari xususida batafsil ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Masal, Maqol, Matal, Folklor, Allegorik obrazlar.

Kirish

Til kishilar o'rtasida muloqot qilish vositasi. Tilning mohiyati qanchalik yuksak e'tirof e'tilsa, so'zning qudrati ham shunchalik bebahodir. Har bir xalqning taraqqiyoti va ravnaqi uning millati, tili, dini, madaniyati, adabiyoti, folklori, tarixi bilan o'lchanadi. O'zbek xalqi qadimiy tarixga ega. Xalqimizning xalq og'zaki ijodi rang- barang ijodiy ishlar bilan bezalgan. Folklor shakllangani sari o'zbek xalqining madaniy adabiy boyligi ham so'z boyligi ham oshib bordi. Ana shu til boyligining asosiy qismini maqollar tashkil etadi. Maqollar xalq og'zaki ijodida alohida mavqega ega. Ularda insonlarning turmush tarzi, madaniyati, urf-odati va ananalari jamlangan. Qadimdan to hozirgi kungacha maqollar folklor ijodida turlicha atamlar bilan izohlanib kelmoqda. Bunga asosiy sabab xalqlarning kelib chiqishi ya'ni etnografizmi bo'lsa, ikkinchi sabab sheva munosabati hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Maqol xalq og'zaki ijodi janri. Qisqa va lo'nda, obrazli va obrasiz, grammatik va mantiqiy tugallangan ma'noli hikmatli iboradir. Maqollar mavzu jihatdan xilma -xil. Vatan, mehnat, o'dob-axloq, sevgi- muhabbat, hushyorlik kabi mavzularda bo'ladi.

Vatan haqida maqollar

Ona yurti- oltin beshiging.

Bulbul chamanni sevar, odam vatanni.

Daraxtni yer ko'kartirar, odamni el ko'kartirar.

Til haqida

Tilga ixtiyorsiz-elga e'tiborsiz.

Til yugurigi boshga, qo'l yugurigi oshga.

Til bilgan, el biladi.

Boshqa mavzudagi maqollar

Qimirlagan qir oshar.

Nima eksang, shuni o'rasan.

Hunarli kishi xor bo'lmas.

Date: 9th September-2026

Ko'kka boqma, ko'pga boq.

Oltin o'tda bilinadi- odam mehnatda.

Turkiy xalqlarning maqollaridan namunalar dastklab Kosh 'ariy ijodida uchraydi. Maqollar turlicha nomlar bilan tilimizda qo'llaniladi. Masalan, matal, masal, hikmatli so'z kabi nomlari bor. Maqollar insonlar nutqida keng qo'llanishi bilan cheklanmaydi balki doston, hikoya va romanlarda ham maqollardan keng foydalaniladi. Jumladan, Rabg'uziy, Ahmad Yassaviy, Muqimiy, Gulxaniy, Abdulla Qahhor, Said Ahmad, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom va boshqa o'zbek adabiyotining ziyoli vakillari asarlarida maqollarning mahorat bilan qo'llanilganiga guvoh bo'lasiz[1. 257b]. Hikmat durdonalari hisoblangan maqollar zamon va makonga moslashadi. Ya'ni, zamona zayli bilan ba'zi so'zlar eskiradi va ularning o'rnini boshqasi egallaydi. Misol uchun, " ochun" "dunyo" so'ziga " al" "qo'l" so'ziga almashgani singari. Maqollar ham o'zgarishi mumkin lekin ulardagi ma'no - mazmun saqlanib qoladi, tinglovchi maqolning mazmuni nima haqida borayotganini anglab yetadi. Maqollar asrlar davomida xalq tilida sayqallanib, muxrlanib ulgurgan. Ota- bobolarimiz uzoq yillar davomida ko'rgan -kechirganlari, tajribalari asosida yuzaga kelgan xulosadir. Ya'ni maqollarda xulosa mavjud. Maqollarning insonlar hayotida tarbiyaviy ahamiyati juda ham yuqori. O'qigan odam undan xulosa chiqaradi, maqolning aytilishidan maqsadi ham aynan shu.

Maqollarda mazmun aniq, ifoda ravon va keltirilgan fikrlar rad etib bo'lmaydigan tarzda beriladi. " Oltin olma, duo ol" bunda tushunishimiz mumkin bo'lgan xulosa oltindan ham duoning qiymati yuqori baholanishi va tugamasligidadir. " Maqol" so'zi arabcha, " So'z" degan ma'noni bildiradi. Uni " otalar so'zi" ham deb ataydilar. Maqollar she'riy shaklda ham bo'lishi mumkin. Masalan,

Oltovlon ola bo'lsa,

Og'zingdagini oldirar,

To'rtovlon tugal bo'lsa,

Tepangdagini endirar.

Bu maqol aynan ahillik va inoqlikka undash ma'nosida. Birinchi misrasida oltita farzand bo'lsayu ular bir birlariga qarshi, ziddiyatda bo'lsa, undan naf yoq. Lekin to'rtta bo'lsa ham tugal bo'lib, bir-birlariga oqibatli bo'lishsa ulardan yashisi va ortig'i topilmas. Maqollar ko'pincha ko'chma ma'noda ishlatiladi. O'z ma'nosida tushunilganda mazmun topilmay yashirin qolishi mumkin. "Olmaning tagiga olma tushadi" yoki " Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi" maqollarini o'z ma'nosida ishlatganda ularda fikr tugalligi va aniq xulosa chiqmaydi. Oqibatda, maqolning semantik xususiyati buziladi yoki tinglovchiga tushunarsiz bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maqol janrida Muhammad Sharif Gulxaniyning " Zarbulmasal" asari alohida mavqega ega. Asarda asosan maqollar qushlar tomonidan aytiladi va bu asarning qiymatini yana oshirishga xizmat qiladi. "Zarbulmasal" asarida aynan masal atamasi maqol ma'nosida qo'llangan. " Zarbulmasal" asarida 300 ga yaqin maqol keltirilgan[4, 54b]. Jumladan,

Date: 9th September-2026

Bor maqtansa topilur, yo'q maqtansa chopilur.

Uyat o'limdan qattiq.

Ermon yog'ochning egilgani singani, yigit kishining uyalgani o'lgani.

Ko'r tutganini qo'ymas, kar eshitganini qo'ymas.

Dala-tuzni suv olsa, qo'ng'ir g'ozni to'shidin, quloqsizga so'z aytsang qulog'ining tashidan.

Bitar ishning boshig'a- yaxshi kelar qoshig'a.

Bemor tuzalgusi kelsa, tabib o'z oyog'i bilan kelur.

Og'iz bo'lm, oyoq bo'l.

Oyoq yugurigi oshqa, og'iz yugurigi boshqa.

Maqtangan qiz to'yda uyalar.

Oyni etak birla yashurib bo'lmas.

Ishtonsiz tizzasi yirtiqqa kular.

Cho'bni xor tutsang, ko'zga tushar.

Evi birla so'zlaganning qurboni bo'l.

Yaxshi nafas- yarim mol.

Halvo degan birla, og'uz chuchumas.

Sichqon sig'mas iniga g'alvir bog'lar dumiga.

Haddingni bil, barchani qo'y, o'zingni bil.

Yaxshilig' qil suvg'a sol, suv bilmasa bolliq bilar, bolliq bilmasa xoliq bilar[7b.54b].

Kabi maqollar hozirgi kungacha insonlar og'zidan tushmaydi.

Bu asar XVIII asr XIX asrning birinchi yarmida Qo'qon xonligida yuz berayotgan ichki nizolar, xalqning ma'naviy turmushi, yashash sharoitini qushlar orqali va ularning tillaridagi maqollar orqali oshkor etadi.

O'zbek xalq maqollariga muayyan tartib berib, majmua va xrestomatiyalarga kiritish, ulardan maxsus to'plamlar tuzish ishlari XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan. H. Vamberi 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan "Chig'atoy tili darsligi" xrestomatiya- lug'atiga o'zbek folklori va adabiyotining ayrim namunalari qatori 112 ta maqolni kiritgan, ularning nemis tilidagi tarjimasi ham berilgan. Shundan keyin birin-ketin N. Ostroumov, B. Rahmonov, M. Afzalov, S. Ibrohimov kabi folklorshunoslar, fan va madaniyat hodimlari tomonidan tuzilgan turli xarakterdagi to'plamlar vujudga keldi. Tanlangan mavzular to'plamlarda hajmi, tanlanishi, mavzularga ajratilishi bilan bir-biridan farq qiladi. M. Afzalov boshchiligidagi tayyorlangan to'plamning keyingi nashriga 2500 dan ortiq maqol 34 mavzu ostida bo'lib berilgan bo'lsa, R. Jumaniyozov to'plamning so'nggi nashriga 1047 maqol 22 mavzu ostida jamlangan. B. Rahmonov to'plamiga 564, Sh. Jo'rayev to'plamiga 711 ta maqol kiritilgan xolos. 1987- 1988- yillarda ikki jildda nashr etilgan akademik nashr 13 mingga yaqin xalq maqolini o'z ichiga oladi[2. 257b].

Maqollar

XULOSA

Xulosa qilib olganda, maqollar xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi hisoblanadi. Maqollarning insonlar nutqida qo'llanishi so'zning sehrini yanada oshiradi. So'zlarni

Date: 9th September-2026

ta'sirchanligini ta'minlaydi. Folklor adabiy muhitini yanada mukammallashtiradi. Badiiy adabiyotda o'quvchiga badiiy asar mazmunini boyitishga, matnni anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. T. Mirzayev, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov O'zbek xalq maqollari. "Sharq" nashriyoti-2005. 257b.
2. B. Jo'rayeva O'zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug'ati.- " Fan" nashriyoti. 2006-y.
3. O'zbek xalq maqollari. T-1981y.
4. Gulxaniy Zarbulmasal. " O'qituvchi" nashriyoti. T-1972y. 54b.
5. Maqollar.uz — O'zbek xalq maqollari 3 tilda: o'zbek, rus va ingliz
6. Ushbu maqolada [*O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*](#) (2000-2005)
7. WWW. Ziyouz.com kutubxonasi
8. Adabiyot darslik. 5-sinf. "Sharq" nashriyoti. T. 2020-y.

